

ESKEL SØRENSEN

SKIK OG SÆD HOS BØNDERNE
SIDST I DET 18. OG FØRST
I DET 19. ÅRHUNDREDE

HÆFTE NR. 18:

OM DET SANDE BONDEVÆSEN.

**PUBLIKATION NR.8 1978
LOKALHISTORISK ARKIV
FOR EJBY KOMMUNE**

Indledning.

Dette hæfte af Eskel Sørensen er det hidtil sidste manuskript fra hans hånd, der er fundet. Desværre er vistnok alt for mange gået tabt. Manuskriptet tilhører Det Lokalhistoriske Arkiv i Ejby og er en gave fra Peter Jørgen Pedersen, Balslev, der er en efterkommer af Eskel Sørensens søster Anne Marie Sørensdatter. Oplysninger om Eskel Sørensen findes i "Fynsk Hjemstavn" 1934 s. 134 ff. optegnet af H.C. Frydendahl og i "Om Gelbierg" udgivet 1975 af Lokalhistorisk Arkiv i Ejby.

Hæftet mangler de første 6 sider, ligesom side 46-47 synes at være klippet eller skåret ud. Det er sluttet den 28.10.1816 og midt i beretningen om kløveravlen. Nu er det imidlertid så heldigt, at gdr. Hans Bang Olsen, Liljehøj, Nr. Åby, har bevaret sin bedstefar Søren Nielsen Sørensens mange afskrifter af Eskel Sørensen. Ganske vist forekommer vort hæfte ikke i afskrifterne, men derimod fortsættelsen. Skik og Sæd hos Bønderne sidst i det 18. og først i det 19. Årh. - Fortsættelsen om det sande Bondevæsen. Skrift nr. 19. Dette skrift nr. 19 begynder, hvor vort hæfte slutter, nemlig med omtalen af kløveravlen,

og det sluttes den 15.11.1816, hvilket er ca. 14 dage efter vort hæfte. Altså er vort hæfte nr. 18 i serien om Skik og Sæd. Det ville være fristende senere også at udgive hæfte nr. 19, selv om vi kun har det i afskrift.

Selve teksten med noter må stå for sig selv. Her skal kun gives nogle få tilføjelser. Eskel Sørensens tekst er gengivet så nøjagtigt som muligt. Det er helt igennem hans stavemåde, der er benyttet, dog ikke begyndelsesbogstaverne, idet han er ret vilkårlig på det punkt. Jeg har derfor valgt at bruge de nuværende regler for stort og lille begyndelsesbogstav, ligesom tegnsætningen er min. Hvor vidt Eskel Sørensen har skrevet kladde til sine hæfter er svært at afgøre, men det har han nok ikke. Læg mærke til, at det næste hæfte i rækken, nemlig nr. 19, er færdigskrevet ca. 14 dage efter at vort hæfte er færdig. Derimod synes de margintilføjelser, der findes i hæftet 3 steder, at vise, at han på et senere tidspunkt har gennemgået sine værker og gjort tilføjelser. Om han har tænkt på at udgive dem, vides ikke.

Alt i alt giver denne skildring af landboforhold for over 150 år siden et interessant bidrag til forståelsen af vore fædres liv og virke.

Tårup præstegård april 1978.

Laust Kristensen.

..... ikke heller lade staae uden for krostu-
 erne hele timer, medens han sider derinde og svi-
 rer - Vare sig for at menge sig i med øvrighed,
 dog forsvare sin ret paa en rimelig maade. Og naar
 han kommer til folk af høyer stand, da at blive
 staaende inden for døren med hatten i haanden, og
 kun da tale om det han skal tale, medmindre de vil
 byde ham at sætte sig ned eller give ham noget at
 leve af, saa kan han tage det, men ikke snakke for
 meget og pakke sig igien saa snart som muligt.
 Hans øvrighed saasom hans præst, forvalter eller
 herredsfoged maae han i det mindste engang be-
 tænke med en smule foræring, som 1 skp. gryn, er-
 ter, et par ænder eller høns, om ikke just af
 kierlighed eller have løn derfor, saae ikke en
 anden gang at have ondt eller skade deraf.

Hans tøyer hænger paa sit sted, naar creatu-
 ret blev slaaet løst, hans led indsættes i et huus
 eller hænges paa en væg under et tag, naar ævret
 er forbi, kort sagt, at hvert af hans redskaber
 skulle hænge, ligge eller staae paa sit visse sted,
 naar det er brugt. Thi naar det laae her og der om-
 kring i huus og mark, saa blev det sønderslaaet
 eller raadnede. Tilmed giøre de udseende af hulter
 til pulter i hans gaard. Ingen stand, pind eller
 andet maatte ligge. Det skulle være paa sit sted.
 Naar creaturet i forsommeren er udkommet paa græs,
 saa skulle giødningen - hvis mydningen er i gaar-
 den - opkastes og afskubbes ved siderne, og gaards-
 rummet forresten holdes reent.

Og endelig, saa meget som muligt holder fred og god omgang med sine naboer, sælger gode og sunde vahrer med og rigtig maal og vægt. Og i selskaber ikke fylder sig med drik til overdaadighed, heller ikke brulle eller bande for meget.

Hans kone omgaas han vaerlig og venskabelig, og hvis hun er ved sine fem sind, da ikke at binde hinde fra noget af huusvæsenet, men lader hinde skialte og valgte dermed, som det var noget, der ikke vedkom ham. Intet sælger eller kiøber af betydelig værdie uden først at raadføre sig med sin kone. Kort, hvor han endes og vendes, da i alt kommer hæderlig og skikkelig af sted; men hvor finder man alle disse dyder hos en mand. Thi ingen er fuldkommen.

- 2   Hvad bondekonens ordentlighed angaaer, da kommer det først og fornemmelig an paa, at hun holder et rent huus, vil sige feye og strøe sand paa sine stue sulver, skure borde og bænke og stole, at de kunne være reene, erhvert stykke af hindes huuslige ting, saasom pottes, fade, tal-
- 3 lerkener, buller og kar, være paa sit visse sted, naar det ikke er i brug. Hindes egne, mandens og børnenes daglige klæder være simple, ligefrem og af hiemmegiort tøy, men være reenlig. De andre (af) deres klæder til helligdags og stads - naar de ikke har dem paa - hænger eller ligger paa sit visse sted. Hun bliver for det meste hiemme for at passe sit huus og sine børn - hvis Herren har betroet hinde nogle - og efterser dem, naar

behov giøres, med reenlighed. Hindes folk giver hun deres kost, naar tid er, og det reenlig, frisk og sund bondekost. Hun passer sine huuslige ting, og lader sin mand passe sine. Hun holder ikke megen slider eller slader med kiellingerne, ej heller lader dem løbe med hindes huusgeraad for baggateller.

OM FLITTIGHED

Om flittighed. Manden angaaende. Ligesom en vindmøller har nøye agt på vinden, saa maae og den flittige bonde hæve nøye agt paa tiden. Om nu just ikke en mand holder jevnt hammel med tienestefolk i arbeyde, thi saa har han ingen nytte af at have eller eye en gaard. Og ved bomslid at komme igiennem er heller ikke den rette maade, saa kan han ikke have opsigt med alle ting i hans gaard. Han maae baade arbeyde, kommandere og have opsigt. En god kommanderer er stundom lige saa god som en arbeyder. Dog holder man for, at den mand, som for det meste følger sine folk i arbeyde og selv tager ved med, at hans arbeyde gaaer ordentligst og raskest fra hænderne. Hvis ikke, saa maae han dog bestandig have opsigt med ethvert arbeyde, naar den eller den ting skal forhandles eller før. Han maae have øye paa enhver ting i hans gaard. Det vil sige, han maa have opsigt og sine tanker henvendt til alt det, som hører ham til, saasom; hans gaards bygning, naar den skal repareres; hans avls og gaards redska-

ber, naar den eller den ting mangler, det at faae noget i steden for, inden han lige skal brudet; hans creatur fra det største til det mindste, hvordan det bliver passet og omgaaes, at det kan være ham til hæv og nytte. Kort sagt, alt hvad han har, maae han have sine tanker til, naar tid er.

Den flittig og tænkende bonde passer nøye paa tiden og paa hans arbeyde, at det ikke skal forsummes eller blive tilbage dermed for sine naboer, som (= det) han regner for en skam tillige skade. Om vinteren staar han tidlig op om morgenen, han gaaer ud at see til sit creatur, om det staaer godt og er ved live, han røgter nu sine heste, han vækker sine tiennestefolk til arbeyde. Om dagen er han i sit huggehuus for at giøre adskillige redskaber til sin gaards eller avls brug. I pløyetiden om foraaet maae han ligeledes være den første oppe om morgenen for at røgte sine heste, han passer dem saaledes - eller har opsigst dermed - morgen middag og aften, og driver dem ikke stærkere eller i længere biede, som han indser, hans heste kan taale og gaae pløyetiden igiennem uden at blive træte. Han pløyer selv sine jorder og saaer sit korn, saa veed han, hvordan det bliver giort.

Om sommeren maae han ligeledes være den første oppe om morgenen, deels for at vække sine tiennestefolk, deels for at gaae ud i marken, for at

se om hans creatur staaer tøyret eller det gaaer løst i hans korn. I høstens tid maae han og have opsigst med sit korn, naar det er tienlig til at høstes, naar det er tienlig til at indages.

Han maae og forøge sine kundskaber for at lære noget meere, især naar han kommer i selskab med sine medbrødre bønderne, da at give agt paa hvad der tales for at komme til kundskab om et eller andet. Og naar han kommer fremmede steder hend, da at see efter og give agt paa, hvordan den eller den ting er giort, om det kan være kan til fordeel at giøre det efter, og for alt maae hand lære at kiende en hests feyler eller dyder tillige dens værd, det samme forstaaes og om hans kiør. Sælge det ringere af hans creatur og beholde det bedre, undtagen som ofte skeer hos bønderne. Naar de har et godt creatur, som de overhaands kan faae betalt, og det kan undværes uden at kiøbe igien, da at sælge det for skillingens skyld. Men for alting, ikke reent ud sælge et godt slags bedster eller kiør af hans gaard osv.

Flittighed. Bondekonen angaaende. Først maae hun iagttage morgenstunden, vil siige, ligesom manden værre med den første oppe om morgenen for at faae sit huus reent og sin mad færdig til folkene. Den øvrige tid om dagen, naar hun ikke har med maden at bestille, da at passe sine børn - har hun nogle - sine madkar, sin melkning, sine
5 smaae creatur, stoppe, sye, binde eller spinde. Hun mager det saaledes - hvis evner er dertil -

at faae saa meget giort til værks, vil sige tøy-
 er af vadmél, lærret og dynevaar, at hun kan
 hendlægge noget til sine børns nytte i fremtiden,
 saa hun kan have noget mere tilovers, en som hun,
 manden eller børnene gaaer med til daglig eller
 til helligdags eller ligger paa. Især er hoved-
 gienstanden for dette hinders arbejde, at hun kan
 faae en seng til hver af sine børn, det er, 3
 med fieder fyldte dyner, et eller 2 par lagner
 6 med tilhørende hovedpuder og omhæng, ligesom den
 kan redes op. Dette arbejde legger hun haand paa
 saa snart som muligt i tilfælde af, at hun ved
 døden skulle henrives fra sine børn, de da kunne
 have dette efter hinde. Hun kiærer sig ikke
 meget efter, om hinders børn, medens de endnu er
 smaae, om de just ikke gaaer med de smukkeste
 klæder paa, naar de kun har dem saaledes, at det
 kan nogenlunde være bekiendt; thi hvem bryder
 dem saa meget om børns klædedragt. Kan de kun
 faae noget, naar de bliver voxne folk og skal
 ved giftemaal forsørges, det kommer (det) an paa.

Kun flaneren, kun den letsindige kone forøder
 sit uldent og lint i stadselig vadmél og hvergarns
 tøyer samt penge i udenlandske tøyer, at hun,
 manden og børnene kan være de smukkeste og skjøn-
 neste i alle selskaber, og være med de første,
 der har nye modens klæder, og har dermed kun li-
 gesom dagens forbrue (i tankerne). Glemmer eller
 tænker ikke paa, at hendlægge noget til sine
 børn, ifald hun skulle døe tidlig fra dem.

Naar den flittige kone gaaer hend i byen, saa medtager hun sin bindehose for ikke gandske at være ledig, og kommer hiem igien saa snart som mueligt. Reyser hun i besøgelse til familien eller til brylluper, saa glemmer hun først nøglerne til de vigtigste glemmer og værelser. Hun bager og brygger saa betids, at hun ikke skal laane af sine naboerske. Hun bager og toer saa ofte om sine vedkommende, at de ikke skal gaae med skidne klæder o.s.v.

OM SPARSOMMELIGHED

Sparsomhed. Manden angaaende. Sparsomhed be-roer for en deel paa den førhend omtalte ordentlighed, thi ved ordentlig omgang med alt det, som hører ham til, sparer han mangan skilling, imod naar det bliver behandlet uordentlig. F.eks. naar han hver vinter lader sin plov ligge ude paa mar-ken, saa kommer ham en ny plov langt snarere paa bekostning, som naar han tog dem hiem i huuslye. Enhver ting staaer heller ikke saa megen fare for at blive slaaet i sønder, naar det er paa sit rette sted, som naar det ligger her og der i hulter til pulter.

Saa er det og en stoer sparsomhed, at en mand ikke reyser oftere til kiøbstaden eller andre lan-ge reyser, som behov giøres; thi derved sætter han penge til. At ligge hieme om natten er at lig-ge paa sin pung. Uden at tale om, at han kiører sine heste og slider sin vogn. Heller ikke maae

han venne sig til at gaae for efte til kroes, derved gaaer og penge til, og er anledning (til) drukkenskab. Han tænker omtrent som Assessor Ravn siger i "Nød og hielpen bog for Bondestanden", bonde, kiøb ikke alt det som du synes at have behov, men kiøb, hvad du ikke kan være foruden. Det vil sige, ikke kiøbe for mange unyttige ting, især udenlandske. En mig bekiendt bonde have til ordsprog, "den skilling, som spares, er lige saa god, som den der fortienes, og den er bedre". Dog maadelighed med alle ting.

9 Thi spare, knappe svelte og slide sig rig, det er en elendig grundsætning. Det gaaer med den, som ordsproget lyder, "ond nende gjør aldrig glad hierte". Omendskiøndt sparsomhed og maadelighed er en herlig ting, saa maae han dog ikke i selskaber være en fitte for een eller flere skillinger skyld.

Saa hører det og til sparsomhed, naar en mand rider eller kiører, han da ikke jager sin hest over evne, naar det paa en tid ikke giøres behov. Thi hestekiød er dyrt. En forslæbt hest kan komme sig, men en forrenget aldrig meere siger bønderne. Heller ikke lader han dem staae uden for krohusene halve dage at hænge og fryse, som man kalder at drikke stave-øll, medens han sider inde i kroen, drikker og sludrer en heel deel vaas. Men om han paa længere reyser binder sine heste uden for en kro, medens han gaaer ind at faae sig en dram og snakker et qvarters tid og

10

har øje med sine heste ude for og kører saa
 igien, det regnes for, at hans heste skulle tage
 veyret, og selver kunne kan have en dram behov
 paa en langevers reyse. Tilmed saa vare han sig
 og for at giøre for mange besøgelses uden for hans
 familiekreds. Thi ved at lade sig traktere i en
 anden mands huus paadrager han sig den bilighed
 og skyldighed, at han igien skal traktere ham, og
 flere saadanne visitter og contravisitter, det er
 slaberads og til ødelæggelse. Sant nok, det er
 11 behageligt at blive beegnet godt i en anden mands
 12 huus, men det sker nok ikke mere som engang, uden
 man giør dem omtrent det samme igien. Man giør jo
 godt, for at vil giøres godt igien. Ingen kan ven-
 te, at folk skal giøre noget af dem, uden de og
 giører noget af dem igien. Men naar man kun har
 en skilling i sin lomme, der kan klarere for hvert
 livets ophold, hvor man kommer hend, saa er det
 betalt. Og mon ikke maden kunne smage lige saa
 godt hiemme i vort eget huus som i en fremmedes.
 Dog for lidt og for meget fordærver alle ting.
 13 En kone kan legge et hynde under sin mand i et
 fremmed land o.s.v.

Sparsommelighed. Bondekonen angaaende. Da
 kommer det fornemmelig an paa, at hun holder saa-
 ledes sit huus med sit huusforaad især med sin
 indslagting, at hun kan have noget hele aaret
 igennem, at det gamle kan naae det nye. Og ikke
 som ødelæggersken, der braser op, medens hun har
 noget, og siden laaner eller kiøber til hun igien

faar nye indslagtning. Heller ikke som denne, der hemmelig sælger en eller flere skæpper korn, flere pund flæsk og smør, uldent eller linet for at komme til penge for stads og lækkerier, og derved bestiæler og ødelægger sin mand i bund og gruund. Nej, den retskafne kone, hvis mand omgaaes hinde sømmelig og skikkelig, sælger intet saadant, uden hindes mands forlov og vidende. Det forstaaer sig selv, at hun i sin klædedragt og huusholdning skal have det ligesom de fleste, at hun kan være ligesom andre folk. Men forresten varer hun sig for ikke at købe for mange udenlandske ting af kram og specerier som gaaer altid løs paa penge. Heller ikke lader hun mere binde eller spinde (af fremmede), som hvad hun antog ikke selv kan naae. Thi det gaaer og paa bekostning.

Ikke det allene som ovenmeldt, at hun sparer og skaaner sin mand for udgifter, men hun ser og til ved sin vindskibelighed at formere hans kasse, saasom ved hindes smørsankning, ved at fede gode valle svin og ved ikke at tage mere til indslagtning, som behov gøres, saa hindes mand kan sælge et creatur meere.

BONDEN OG BONDEKONENS HÅNDTERINGER

HELE ÅRET IGENNEM

Nu følger fremdeles bondens og bondekons handteringer og sysler hele aaret igiennem fra maaned til maaned.

Januarj maaned er mandens arbeyde at passe sine heste og de andre creatur i hans gaard eller og har opsigt dermed, som er nok hverdags arbeyde alle vinter maaneder igiennem, medens hans creatur staaer paa foder. Stundom arbeyder han og i sit huggehuus, et arbeyde - hvis han har lyst og nemme til at hugge og snitte - der af nødvendighed driver ham af og til hele aaret igiennem uden just maanedlig at bestemme dette arbeyde.

Kiører og reyser, naar behov giøres. Hans karle staaer i loen at tørske. Stundom skal han og ud at øse sne, naar paakræves. Om aftenen spinder (han) hamp eller blaar til tøyer.

Kons arbeyde i de maaneder, medens helligdagene varer, er at sye, thi af overtroe maae man da hverken binde, spinde eller vinde. Efter høytiden hindes fornemste arbeyde med at spinde. Foruden det sædvanlig og daglig arbeyde, nemlig holde rent huus, madlavning og creaturets røgt, som nævnes her engang for alle uden at opregne det maanedlig.

Februarj. Først i denne maaned ved kyndelmisse skal han have sit korn optærsket. Han begynder nu

med at skove, hvis veyen og veyret er dertil, saa og at spinde til tøyer.

Konens arbeyde i denne maaned er som i forrige maaned med at spinde, og er det for det meste en regel, at uldspind til vadmel skal være til ende ved kyndelmisse. Og nu begyndes med at spinde til hørgarn. Konen spinner nu hør og pigerne blaar.

Marti maaned. Hvis jorden nu er optøyet, saa 15
begynder nu manden med at pløye, først med at
fælle. Hans karle saver nu træer og skover, hvis
de ikke har det i forrige maaned, saa og staver
16 gierder.

Konen og hindes pigers arbeyde i denne maaned enu med at spinde, koge garn og vinde garn, giøre malt, hænge flæsk og kiømad i røg, brygge giemme øll, og behøver nu kiørene lidt meer røgt, nu de 15
begynder at kalve - som i forrige maaned.

April maaned. Først i denne maaned 15
begynder nu manden at saae havre, saa og tromle erter og
(i margin tilføjet: naar jorden er beqvem, da
saaes og erter midt eller sidst i denne maaned,
som holtet for best) havrejorden. Hans karle
henter nu giersel, hvis de ikke i forrige maaned
har faaet den hentet, staver gierder og grøfter
16 efter omstændighed, ligesom behov giøres.

Konens og hindes pigers arbeyde er at spinde, vinde, flid til vævs, legge lærret og hænge garn paa bleg - fra forrige aar - saa og slagte kalve, fælle kaaljorden, saae urte frøe o.s.v.

May maaned. Først i denne maaned saaes bygg, gierdes og grøftes, hvad som ey kunne naaes i den forrige maaned. Byggjorden tromles. Sidst i maanedens saaes boghvede. Creaturet udsættes paa græs.

Konens arbejde er nu med at sætte kaal, og foruden det sædvanlige huusarbejde spinde og blige.

Junj. Sist i denne maaned saaes og boghvede og tromles den. Ryder engene. Sist i maaneden begyndes og med at skære tørv, kline og kalke (husene).

Konens og pigernes arbejde er nu meget med malkningen, markarbejdet og med at blege.

Julj maaned. Stakke tørv, slaae græs, age høe og tørv hiem, ryde vandgangene. Konens arbejde er enu omtrent det samme som i forrige maaned.

Auguste maaned. Nu høstes og ages korn. Konens arbejde er omtrent som i forrige maaned.

September maaned. Nu pløyes, udages giødnin- gen, plukker humle, støder æbler, begyndes med tærskningen. Konens arbejde er nu med at bryde og skage hør og ved lidt aftensæde at sye.

I october maaned saaes rug, pløyes og graves vandrender af rugen af vinterfælle, og nu begyndes for alvor med tærskningen. Nu indtages følle- ne og et par af de beste bedster. Konens arbejde er nu at giøre ost, skage og hegle, og ved aften- sæd at sye.

November maaned. Enu vinterfælles, sidst i maaneden indtages nu creaturet, og nu begyndes aften- sædet med at spinde, ligesom og den flittige bonde begynder med at spinde hamp til tøyer om aftenen.

December maaned. Er mandens arbeyde med at passe sine heste, karlene tærsker, fruentimmerne spinder o.s.v.

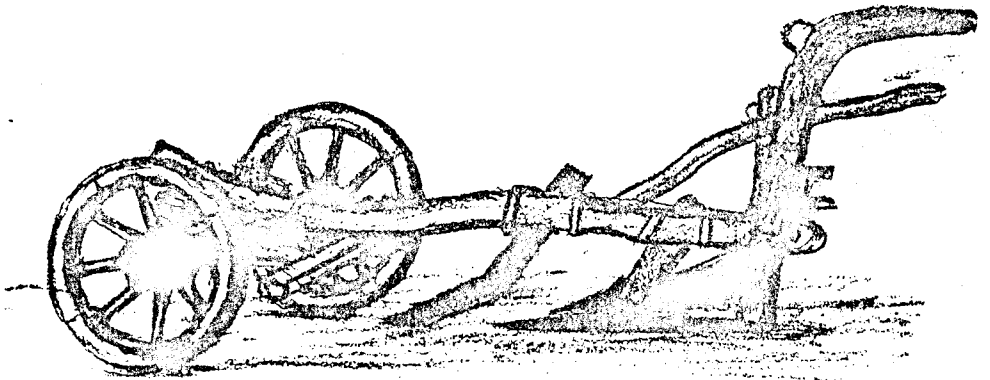
Anmærkning. I marts og april maaneder podede og plantedes træer, og stundom plantedes i november maaned, især levende hegn. I may, junj eller julj maaneder efter omstændighederne da at
 20 tække og bøde paa tagene, samt at rydne huuse, saa og fylde veye o.s.v. Enu tilføjes, at først i junj og først i october maaneder klippedes faar. Sidst i marts ser man til bierne, og sidst i september maaned optager man dem, som skal op-
 21 tages. I april maaned stænges humle o.s.v.

Fuldstændigen oplysning om enhver af disse opregnede maanedlig arbeyder, saameget ieg derom veed, baade af teorien - videnskab uden øvelse - praxis - øvede videnskab -

PLØYE OG SAAE.

Skønt man hørte tale om, at bønderne neder ved Svendborg kanten især paa Trolleborg gods, hvor der er mere lettere jord, brugte de saakaldte engelske plove med 2 haandvige, men ingen hiul, saa brugte man ennu her paa egnen de sædvanlig stærkere plove med 2 hiul og et handvig, en plovkiæp med øvrige tilbehør, og den som plø-
 22 er gaaer paa landet oven for furerne.

Omendskiønt som før i bogen nælt, at pløyevidenskaben er af de lærdere anset som intet

videnskab, saa er der dog noget at forstaae ved at sætte en plov igang, saaledes at den som pløyer ikke skal holde paa den med magt, ved bestandig at skyde den fra eller holde den til landet, men at naar den trækkes ved blot at styre med

23 handviget og plovkiepen. Da forresten ligesom kan gaae af sig selv. Plovjernene saaledes sade, at den pløyer hele og passelig furer; at strit

24 navlen og muldfjællen staar saaledes til at stryge furerne, at den hverken kommer til at ligge paa fladen - fladkast - eller staaer ret op, men paa skraaes, saa den ene fur kommer til at hvile paa den anden. Dette er hovedvidenskaben i at pløye.

Omendskiønt pløyningen er bondens hovednæfingsvey og hvert aar øver sig deri, saa ser man dog imellemstunder de bønder, som aldrig lærer at pløye til gavn; enten ved at brække furerne,

fladkaste eller pløye for tynde.

Saa meget ieg af theorien ved om at pløye, saa kommer det fornemmelig an paa, at langjernet staaer mere til landet en skiæret, og at skiæret staaer nærmere jorden en langjernet, at stritnavlen og mulfiellen staaer som førhen melt til at stryge furren. At pløye dybt, ilænkes ploven, og driver den øverste kiile i handviget, at pløye overlig, undlænkes ploven, og drives den underste kile i handviget, at pløye store furrer, 25 sættes langjernet meere til landet.

Hvad pløyningen ellers er angaaende, da holder man i almindelighed for, at den beste pløyning er at pløye dybt, hele furrer, der kommer til at ligge skraas paa hverandre, the at pløye overlig, bulke eller flakaste giver intet korn. Saa kommer det og meget an paa, hvorledes en mand holder sine jorder i hæv, nemlig at han ikke pløyer sin jord for mange aar i rad eller afkræfter den med flere halms havre, eller ikke giver den sin tilbørlig hvile ved at bryde den for tidlig. Thi at begaa disse feyler i en række af flere aar, kan en mand pløye sig til fattigdom, ja, endog fra sin gaard. Men dette maae fornemmelig enhver bonde studere paa at kiende sine jorders natur, hvor mange aar den kan taale at drives, og hvor mange aar den skal ligge i hvile. Man har sagt 26 for et gammelt ordsprog, at jord skal leyes/hvile til den groer mos paa den. Ved Assens kanten drives jorden i 4 aar og leyes i 4. Her paa egnen

især i min fødeby leyedes jorden i 6 aar og pløyes
 i 6 aar. Altsaa er en mands jord indeelt i 12
 27 aars braad, saa de 6 er i læg og de 6 i drift.
 Hvad korn der saaes i disse 6 aar, er forhend om-
 28. talt i bogen nr 3 om Fællesskabet.

Omtrent 1770 var det en almindelig skik at giø-
 de oven paa jorden og pløye giødningen ned til
 rug, men paa tiden har man nu den skik først at
 pløye jorden og da giøde paa den pløuede jord til
 rug. Der var længe tvende meninger om denne giød-
 ningsmaade, thi nogle paastod at legge giødningen
 oven paa den pløuede jord saa hendtørredes giød-
 ningen for vind og soel og blev ikke jorden saa-
 meget til nytte, saa (= som) naaer man pløuede
 giødningen ned. Alligevel saa blev det dog almin-
 deligt, at giøde oven paa den pløuede jord til
 rug. Ligeledes var der tvetydige meninger, om
 29 det var best at fælle i foraaret eller i efter-
 aaret. Thi efteraars var rigtignok meere skiør
 en foraarsfæl, men og mer kold og vaad en foraars-
 fæl, men denne var derimod meere tør og varm en
 hin. Nogle paastode, at efteraarsfælle paa høj
 og tør jord var meere til skade en fordeel. Nogle
 brugte desaarsag kun at fælle den jord, som var
 sid og vaad i foraaret. Efteraarsfælle hvade især
 den nytte, at man i foraaret kunne skaane sine he-
 ste, hvis de ikke ved efteraarsfælle havde faaet
 saa meget af regn og kuld, at de endnu havde meen
 deraf. Tillige kunde den mand, som havde fællet
 meget i efteraaret bedre naae sit foraarsarbejde.

(i margin tilføjet: NB. Nu fælder enhver i efteraaret saa meget som de kan naae).

Nok derom. Nogle efteraarsfæller alt, hvad de kunne naae, andre derimod lod alt ligge til foraaaret, men blev da og desmere strengt for deres heste. (i margin tilføjet: man fællede til boghvede og bygg).

I almanakken for aaret havde man en afhandling om at brakke, dens nytte og fordeel - Det er den jord, som man agter at saae rug eller hvede i til efteraaret. Skulle pløyes om sommeren i junj eller julj maaned, gjødes til første rug-sød, pløyes op igien og saaes - Forpagterne og nogle af præsterne brugte at brakke og anprisede dens nytte. Men dette kunde bønderne ingenlunde faae i deres hoved, at det var dem til fordeel at brakke og det paa grund af, jo mere korn en mand saaer i foraaaret, jo mere høster han, jo mere græsning han har, jo mere og bedre han føsit creatur. Thi saaledes at pløye et heelt braad om sommeren i den beste græstid, det syntes ham at være spille sin græsning og fornærme sit creatur, og korn avlede han intet den sommer efter denne pløyning.

Det passerede gandske vist sidst i det 18. aarhundrede, at en præst og en bonde her paa egnen havde hver et skift jord liggendes tæt ved hverandre og af lige godhed, der et foraar var falden til at saaes med boghvede og til efteraaret med rug. Præsten fandt for godt, at i stedet for

at saae boghvede, brakkede han det omtalte skift, men bonden saaede boghvede i det sted. Denne avlede megen boghvede, saa avlede hin tidsler og andet ukrude. Nu tænkte præsten nok, at hvad han tabte i boghvede, det skulle han nok vinde i rug-sæden. De saaer nu begge toe rug. Bonden i sin bogjord og præsten i sin brakjord. Og nu avlede bonden langt bedre rug end præsten, der nu maate tilstaa, at hvis han hvade saaet boghvede i stedet for at brakke, saa havde det været ham til fordeel.

Ikke det allene som før melt, at bonden syntes, at hans jord var spilt ved at brakke, men tiden tillod ham det ikke heller. En præst har kun sit eget arbeyde at drages med, herregaards forpagterne har hovningsbønderne til at giøre deres me-
 31 ste arbeyde, men bonden har kongeægter, hoveriet og overalt sit eget arbeyde, der bestandig tager fat i hverandre, som tvende hiul i en mølle. Vil sige, man bliver neppe færdig med et arbeyde før end et andet staaer for. Det ene skal passes, og det andet maae ikke for sømmes, er et almindeligt bondeordsprog.

Dette er nu saavidt fortalt om pløyningsmaaden.

Det var ellers en almindelig skik at saae rug efter boghveden, og den nu var groet godt, saa holte man det for et godt tegn til, at der og blev god rug. Der var dem som ansaae det for meere fordel at saae bygg i den tilfaldne bogjord dog først at giøde den. Det forstaaer sig selv, at

naar det indtraf, at boghveden slog feyl, saa var der langt meere fordeel ved at saae bygg, men der blev da heller ikke saa god rug i denne som i bogjorden.

32 Ligesom man ved Middelfart-siden gjorde sig mest af bygsæden, saa gjorde man sig ved Assens-siden mest af rugsæden. Jo før de kunne faae denne lagt i jorden jo bedre, stundom 8 eller 14 dage for Michels dag. For nu ikke at skade den opkomne rug, saa holte de bestandig hele vinteren igiemmen deres faar tyret, at sige naar det var tøveyr. Noget som man enu ikke brød sig om ved Middelfart siden. Man lod dem hele vinteren gaae i flokke paa rugen, af den aarsag saaede man rug enten midt eller sidst i october maaned, menedens naar rugen kunne komme vel op inden vinteren, saa var det nok, den blev kun afædt af faarene; medens rugen ved Assens-siden stod grøn og stundom saa lang, at den kunne skiule en lærke.

Efter den kundskab ieg har om agerdyrkning, saae synes mig den maade at saae tidlig rug og holde den i fred er den rette; men hvor byrdefult er det da og ikke at holde faarene tyret hele vinteren igiemmen, medens de andre lod dem gaae løse til midt eller sidst i marts maaned.

I det hele taget saa avledes og reenere, tidligere og bedre rug ved Assens siden en Middelfart siden, deels kom det nok an paa den førhend omtalte vinterfred paa rugen, at den da natur-

ligvis var meere fremmet i foraaaret, imod naar den var afædt, deels af den meere lettere og varmere jord og endelig, at der aarligt kom mange tønder provstie sæderug, enten directe fra
 33 provstien eller af andet andet aars avl paa egnen hos forpagterne, præsterne eller af deres naboer bønderne.

Hvede var der ingen bønder, der saaede af betydenhed, thi man holte for, at den ligesom havren afkræftede jorden. Dog var der dem imellem, som saaede 1 eller 2 skiepper til eget huusbehov.

Bygsæden, den var som før melt hovedsæden ved Middelfart siden. Omtrent til 1770 til hend mod 1780 saaede man her paa egnen den tidlig 6 rader smaa bygg, siden opkom den saakalte sildig bygg ogsaa med 6 rader. Denne groede langt stærkere en hin, men meere sildig til at blive moen, og foret meere strit og ikke saa godt at fore med. Men formedelst den var saa sildig og saa strii foring, saa var der mange der aflagte dette slags bygg. Men nærmere hend mod enden af aarhundredet begyndte man med, især ved Assens siden, at saae den saakalte radebygg med 2 rader korn. Dette slags bygg holte man for meere givtet til skieppen, bedre til gryn, og kunne man overalt faae den bedre betalt end de førhend omtalte tvende slags bygg. Kun alleene til malt var radebyggen ikke god. Til dette var især den tidlig smaa bygg best af alle slags. Man saae

og et andet slags bygg kaldet himmel bygg, der let lod sin skal afbanke og var da ligesom hvede, men ieg saae ingen bønder der saaede af dette slags bygg.

I almindelighed var det skik at saae sin halve bygge jord med rade bygg og den anden halve med smaae tidlig eller sildig bygg. Men nu egentlig at tale om bygg sæden, saa begynte man at saae bygg først i maj maanen. Dog en mig be-
 34 kiendt og stor by paa egnen havde i lang tid
 35 til regel at saae bygg ved lære af skarnvripen, thi dersom dens luus under bugen var nærmere hovedet, saa begyndte man tidlig med bygg sæden, men dersom luusene var nærmere bagtil, saa skulle byggsæden være meere sildig. (Tilføjet i margin: meere rimelig havde nogle til regel at saae bygg, naar bøgen var grøn, og boghvede, naar
 36 de saae rugvip).

Samme bye havde og den skik at harve bygg jorden saa fint som et urtebeed. Dog ssaledes at harve fint var ikke antagelig hos mange af bønderne, thi de troede, at harve jorden for meget, saa gav den meere agerspiir og andet udkrud, en naar den blev harvet til maade. Pløye slet og harve godt giver udkrud og lidt korn, men pløye godt og harve slet giver korn, er et almindelig bonde ordsprog. Man saaede ellers .. .. (et blad revet eller klippet ud af hæftet - side 47 og 48) ... at saae erter var det ikke for byggsæden skyld, saa var det aldrig værdt

at saae erter. Thi ingen kornsæd hiorde jorden saa skiør og beqvem som netop ertesæden. Paa nærværende tid saaede man mest de almindelig hvide erter, dog har man og seet et andet slags hvide erter, som holdes for at have længere og flere belle og mere frugtbringendes end hine; men der var ikke mange, som enu var disse erter bekiendt.

I de byer tæt ved Middelfart saaede man flere graae erter en nogen anden steds paa egnen, og det af den aarsag, at disse ennu skulle være bedre til at skiøre og beqvemme jorden en de hvide. Man saaede erter sidst i marts og først i april. Man sagde og for et ordsprog, at de skulle saaes saa tykt, at man kunne spore en kat, som gik derover, og om jorden var saa vaad, at erterne kunne plumpe, naar man saaede dem, det var ingen skade, om det nu kunde forholde sig (sådan), er mig ubevist. Thi nogle andre vil paa-staae, at det er best, naar sæden bliver lagt i tør jord, og det strax naar den er pløyet.

Nogle brugte, naar deres erter blev for meget blandet med graae erter eller vikker, da om vinteren at udløse en eller flere skiepper for igien at bekomme reene erter. Man afmeyede erterne sidst i argust eller først i september. Gode koge erter var omtrent i samme pris med æde rugen. De andre ikke koge erter havde man til enten at fore bedster med eller til at fede sviin med. Til samme øjemed brugte man og de graae

erter, og hvis man saaede vikker, saa var disse eene og alleene til at fore bester med.

OM HAVRESÆDEN.

Sidst i det 18. aarhundrede var der adskillige, der havde foruden den almindelige havre at saae ogsaa den store lollandske rade havre. Denne groede rigtignok langt stærkere en den anden, men da foret var saa strit, saa aflagde man den. Havre var den sidste halm, man saaede i driften. Nogle brugte at saae den havre tykt, som de ville have at skiære til bedsterné, fordi denne var blødere at skiære. Nogle brugte, men kun faae, at saae tvende halm havre i rad. Saae een og samme jord med havre i 2 aar, men hvad skade dette var, fik vel eyerne selv at fornemme, da havre just er den sæd, der mest afkræfter jorden.

Naar havre jorden var bestemt til at ligge i læg næste aar, saa saaede man kløver i den, naar havren var saaet og overslævet, noget med mest frøe og noget med avne. Det var jo best at saae den med mest frøe, men deels skulle man gaae til raads med sin pung, naar man ikke avlede selv saa meget, og deels kunne man ikke udslænge avnerne, der stundom gav godt kløver efter sig. Dem der havde nok at smøre paa, saaede 1 pund reent frøe i hver skiepp land, men dem som kun havde noget mindre, saaede $\frac{1}{2}$ pund i hver skiepp land, og blev stundom godt kløver. Noget meere

om kløver avlen skal afhandles videre et andet sted.

Foruden den omtalte bygg, erter og havre sæd, saaede man og blændkorn. Det første slags bygg og havre sammen, og det sidste havre og erter sammen. Til blanding saaede man gierne noget meere bygg en havre, og til blændkorn noget meere erter en havre, saasom 3 mod 1 eller 4 mod 1 ligesom enhver for godt befandt. Begge disse slags afgrøde bestemte man til enten at fede sviin med eller fore bester med. Blanding brugte man især strax at tærskede det, saasomt som det var inavlet, lod det grutte til fedesviin, men blændkornet at skiære til besterne.

OM BOGHVEDESÆDEN.

Man havde i almindelighed tvende slags boghvede. Den store kantede og den meere trinde. Hin holte man for var bedre til at groe og bedre til skieppen, men den sidste gav fleere gryn. Den første saaedes meest paa bierg egnene, men den sidste meest paa de faste egne.

Boghveden saaede man i o(p)pløyet jord af læg. Nogle havde til regel at saae boghvede, naar slaaentornen var i blomster. Boghveden var og et slags korn, som skulle saaes meget tyndt omtrent 1 skp. boghvede i 3 skp. sædeland. Naar den ville groe godt, saa kunne der blive nok. Den kom meest an paa en vaad sommer, især i junj og julj maaned. Det var ellers et meget vanske-

ligt slags korn at saae. Det kunne faa skade ved en nattes frost eller ved stærk storm. Men formedelst bog grynenes raritet og bog jorden giødede jorden saa beqveem til rugsæden, saa var det, at enhver jordbruger saaede boghvede. Man saa et andet slags boghvede kaldet den amerikanske, men denne har ikke været meget længe her i landet, thi ieg hørte først tale om den i forsommeren 1816. Denne boghvede i hast at see
 37 havde megen lighed med Concherille. Der var ingen bønder her paa egnen, der endnu saaede af den, kun en forpagter havde begyndt dermed.

OM HØR OG HAMPESÆDEN

Hør saaede man i den tilfaldende hoghvede jord. Man saaede hør til tvende forskiellige tider. Nogle saaede den i en fur nogen tid efter, at
 38 jorden var fället, og det førend Valborig dag, andre saaede den, naar de saaede boghvede. Det var endnu ikke afgjort til hvilken af disse tider, det var best at saae. Dog holte man for, at den sildig skulle groe bedre. Det hele kom nok meest an paa veyret om sommeren, thi et aar er den tidlig sæd den beste, et andet aar den sildig, saa man kan sande med bonde ordsproget: "Sædemanden bliver aldrig klog". (I margin er tilføjet: Den
 39 tidlig saaede hør har den beste tave).

Hvad hampesæden var angaaende, da var der ingen, der saaede meere som de omtrent havde be-
 40 hov for til tøyer. Det høyeste man saaede af

dette slags var fra 1 til 2 skiepper, og det enten i en hauge eller tæt ved gaarden.

Hampen udkræver god jord og giødning. Man giødede den med faare giødning og det næsten hvert aar.

Efterhaanden som nu jorden var tilsaacet, saa blev den tromlet, undtagen rug, hør og hampe-land. Denne tromling var blot for at jorden var desbedre at gaae paa i høstens tid og lettere at rive.

Naar kornet nu var tilsaacet og jorden tromlet, saa skulle der og rydes enge. Det var den pløye jord, der stødede paa engen. Nu de ved pløyningen udslæbte steene og jord, skulle føres tilbage med en skovl for ikke at være i veyen, naar de skulle slaae enge.

Ennu hører til sædemandens kundskab, at han ikke saaer et slags korn for mange aar i rad, thi man kan saaer et slags korn saa mange aar paa en grund til det reent uarter og tilsidst neppe kan afgive sæden. Det er derfor godt, at sædemanden imellemstunder forandrer sit korn, det er kiøber sig sædekorn fra fremmede egne og saaer.

Omenskiønt den opkomne sæd kunne vise sig skøn eller ringe i begyndelsen, saa kunde man dog ikke sige deraf, forinden man var kommet forbi midsommer. Man havde desaarsag et ordsprog:

41 "En mand kan gaae ud midsommerdag at see sit korn og hverken gaae glad eller sorrigfuld hiem", thi det korn, der midsommerdag saa godt ud, kunne

blive slet nok, og det som saae slet ud, kunne blive godt, det kom allene an paa veyrliget.

Naar den opkomne vaarsæd, bygg og havre, var blændet mange tidsler, saa skar man dem af.

Man havde til den ende tvende kieppe omtrent 6 kvarter lange. Den ene med et lidet kløft i den ene ende. I den anden kiep et splide hul igien-

42 en legge kniv, bøuede skaftet om til kieppen og bant det fast med en baand. Man holder nu tidslen med klov kieppen af den venstre haand og skar den af med kniv kieppen af den høyere haand. Dette arbejde kunne gaae ret hurtig for sig, saa en mand med alle sine folk kunne snart afskiære tidslerne i en stor plet korn, men først og fornemmelig i havren, formedelst desbedre at skiære til besterne, derefter i byggen, hvis man havde tid dertil. Dette arbejde forrettedes i midten af julj maaned. Ved samme tid var det og man

43 galerede hampen.

Først i samme maaned eller sidst i junj var det og man lukte udkrudet af hørren ved at side paa smaae stole eller skamler. Dette arbejde forrettedes mest af fruentimmer, stundom leyede man og nogle huuskoner dertil. Et meget nyttigt arbejde, naar man kunne overkomme og naae det.

Hvad høsten er angaaende, da er det unødvendigt at fortælle noget derom, da det er en handling og videnskab, som omtrent nok bliver een

og den samme, saalænge der er folk til at dyrke
 44 jorden. Dog saa meget derom, at naar en mand hav-
 de et stk rug, som han betænkte til sæderug, saa
 gik han hen med sine folk et par dage førend det
 skulle høstes, for at rense det saa meget som mue-
 45 ligt for klint og heyrer. Det første samlede man
 sammen og førte hjem, men heyren rippede man af
 og lod den falde paa jorden. Man havde til regel
 46 atat høste rug, naar klinten var spraat i enden.

Til at høste rug fik man sig gierne saa mange
 karle til at høste og qvindfolk til optager, at
 man kunne faae ende derpaa paa een og samme dag.
 Og var det regnet en skam for den karl, der ikke
 kunne gaae sin skaar med de andre, ligesaa og
 for den pige eller kone, der ikke ret kunne følge
 sit jern, blive for langt tilbage med at binde og
 derved forholde alle de ændre, der var bag efter
 hinde.

Paa de egne hvor man avlede saa megen rug, at
 denne avl ligesom var grundstanden for dets hele
 avl, der var rughøsten ligesom en halv høytids
 dag. En mand fik sig saa mange folk samlet, at
 de kunde faae ende derpaa til medaftens tid, og
 havde sig en musicanter, der hele dagen gik ude
 ved høst folkene, spillede paa fiol eller blæste
 for dem i klarinet. Naar arbejdet var til edne,
 da hiemme i huset blev beværtet med trende retter
 mad som til et bryllup, og derefter musich, dans,
 øll og brændeviin saa længe dem lystede.

Rug, bygg og havre bant man i høsten strax i

neg, men blanding, blændkorn, erter, vikker og boghvede lagde man paa skaar for desbedre at blive giennem veyret.

OM KLØVER AVLEN.

Omtrent 1780 havde min fader og en anden mand af laugget faaet sig hver 4 pund kløver frøe hiem fra Sønderbye til at saae, og det var den første gang, man her paa egnen saae kløver. Faae aar derefter havde man kløver overalt paa egnen. Om kløver avlingen var der tvende meninger, nemlig om dens nytte og unytte. Først var kløveren i sig selv god formedelst dens overflødig græsning til creatur, saa og til høe, som man holt bedre til foring en det almindelig græshøe; men paa den anden side, saa var der adskillige som

47 ville paastaae, at kløveren barede jorden i henseende til korn avl, og vil ieg her fortælle nogle ex. derpaa.

Da kløveren som sagt blev almindelig hos alle jordbrugere, saa blev det og i min fødebye undtagen hos een eneste mand. Denne paastod, at kløveren tog saften af jorden, desaaarsag ville han aldrig saae kløver i det. Stod hans andre naboer formedelst kløversæden (og) havde overflødig græsning om sommeren til deres creatur, saa var hans græs jord derimod lige paa en fæle.

48 Man havde ikke nødig at spørge efter, hvis denne græsning var, naar man saa den. Og det forstaar sig selv, at han flere gange blev til latter og

spot for sine naboer over sin egen troe om kløveret.

Men naar nu det eller det skift blev saaet med korn, hvor han naboer havde saa meget kløver, og han den før omtalte ringe græsning, saa var hans korn igien den beste. Man havde da heller ikke nødig at spørge efter, hvis den ager korn var.

Jeg har og engang seet, at en mand havde 4 ager jord jævnsides ved hverandre, de 2 blev besaaet med kløver, men de 2 inget. Paa deres græsning var der nu og da stoer ulighed, men da de skulle besaaes med korn, saa var der og igien lige saa kiendelig ulighed. Det paa kløver agrene var ikke saa godt som de andre, men mest kiendelig blev det den gang de skulle besaaes med bygg. Thi da var der saa mange græsroder i kløver agrene, at mange afharvede mange læs, og andre som der var intet afharvet. Paa byggen blev der da og forskiel.

Gielbjerg d. 28. october 1816.

Eskel Sørensen.

NOTER

1. Ævret = hegn om kornmarker. Når kornet er i hus, kan man opgive ævret (lade hegnene falde) og lade kreaturerne gå over det hele.
2. En del af de manglende sider må altså have fortalt om bondemandens ordentlighed.
3. buller er sikkert det samme som bolle, der betyder større skål med lav fod til drikkevarer (jvf. punchebolle).
4. biede, egentlig bid = den tid hestene kan gå uden pause.
5. binde = strikke.
6. omhæng er forhæng for den indbyggede alkove.
7. bager er her meningsløs, men måske sneget sig ind fra forrige sætning.
8. Om denne bog følgende: Nød- og Hielppe Bog for Bondestanden eller Beskrivelse over Landsbyen Egerup i dens Lykke og Ulykke. Oversat af det tydske Sprog ved Provst Laurids Hasse. Efter Befaling af Commissionen for Almueskolerne paa Landet. Omarbejdet og udgivet af Carl Gottolb Rafn, Assessor i General Land-Oekonomie- og Commerce-Collegium. Kjøbenhavn 1800.
Citatet står s. 303. Bogen er ret rationalistisk og dækker ikke i den forstand Eskel

Sørensens synspunkter. F.eks. har bogen en del om kløveravl (s. 293-302), men det ser ikke ud til, at han har taget sin beskrivelse derfra.

9. Spare, knappe, svelte og slide sig rig, skal nok forståes på følgende måde: ved at spare, ved at være knap, ved at sulte sig og ved at slide ...
10. forrenget betyder måske brækket, men ordet er ikke fundet i ordbog.
11. begegne = opføre sig på en vis måde, komme imøde, behandle.
12. Læg mærke til, at også i 1816 var det meget bedre i gamle dage!
13. Et vers eller et slagord, der har været godt kendt, men det siger os ikke noget i dag.
14. 2. februar.
15. fælde = pløje "tynde" furer.
16. Stavrer gierder; stavre kan betyde tilvirke staver til gærderne (ævret), men begge ordene betyder nok her at opsætte gærder. Under april kan stavre = tilvirke stave; og gierder = flette grenene ind mellem stavene.
17. kline. Husene lerklinede mellem bindingsværket.

18. og 19. bryde = knuse; skage = befri for skætter; hegle = kæmme eller rede blår fra.
20. rydne er nok at ordne rygningen på husene.
21. Man får gennem disse optegnelser et meget tydeligt billede af et selvforsynende og næsten pengeløst samfund.
22. Hjulplovens historie er ikke skrevet endnu, men der findes dog en del beskrivelser, se f.eks.: Kulturhistorisk leksikon for nordisk Middelalder, bd. 13, sp. 330 ff; og Anton Christensen: Landbrugets redskaber og maskiner, 1933, s. 5 - 38 og Henrik Vensil: Navndrupåsen, et bidrag til Hjulplovens historie. Fra Viborg Amt 1969, side 52 ff.
I alle forhold synes Eskel Sørensen at have været den, der holdt fast ved det gamle. Selv om der andre steder er indført nye plove, så er han helt sikker på, at den slags nymodens ting ikke dur; det er stadig den velprøvede hjulplov, der skal bruges på den tunge jord.
23. handvig betyder håndtag.
24. udtrykket: stritnavle lyder mærkeligt og er da heller ikke kendt. I de beskrivelser af gamle hjulplove, jeg har set, bruger man ikke det udtryk. Der er flere muligheder for, hvor stritnaglen har siddet. Foran på

åsen har der været en trænage, der kunne flyttes alt efter, hvor dybt man ville pløje - det kan være den, der kaldes stritnavle; men også ved muldfjælen sad der nagler.

25. Disse kiler kunne bestemme stillingen på skæret, idet det bagerste af skæret var forbundet med stjerten (håndtaget). Når man hævede det bagerste af skæret, gik skæret dybere i og omvendt.
26. Efter nogle år med korn, ligger jorden i græs.
27. braad, egentlig mark dannet ved skovrydning og afbrænding. Hos Eskel Sørensen åbenbart et almindeligt udtryk for en mark.
28. Dette hæfte findes vist ikke mere.
29. at fælle, at pløje tynde furer. Man kalder det også at skraldpløje.
30. Disse tilføjelser i margin er måske senere tilføjelser af Eskel Sørensen selv. Man vil let kunne se, at de ikke er samtidige med teksten. Se også indledningen.
31. Bondens pligtkørsel for militær, øvrighed, kronen m.v.
32. 29. september.

33. Det er svært at afgøre om der skal stå "anden" to gange. Det kan være en skrivefejl hos Eskel Sørensen.
34. Men vi får ikke at vide, hvad det er for en by.
35. skarnvrippen kan være et fynsk ord for skarnbassen, men jeg har ikke fundet ordet. En skarnbasse kaldtes også for skarnvrøvl.
36. jvf. note 30.
37. Concherille ?
38. 1. maj.
39. jvf. note 30.
40. Altså reb til kreaturerne m.v.
41. 24. juni.
42. foldekniv.
43. at galde eller galdre hampen betyder at luge hanplanterne fra; galere betyder uden tvivl det samme.
44. Hvis Eskel Sørensen så en mejetærsker ville han nok undre sig!
45. Klinte og hejre var alm. ukrudt i vintersæd tidligere, se f.eks. Landmandsbogen 1895, bd. 1, s. 576, udg. af T. Westermann.
46. spraet er en tillægsform af sprække.

47. barede = udtærede.
48. fæle er sikkert det samme som en fælled.
Fælled, egentlig en kvægmark, men her i
betydningen en dårlig mark
49. andre må være de andre agre, der ikke var
besået med kløver.

Udover den litteratur, der er nævnt i noterne,
er også benyttet: Ordbog over det danske Sprog,
og H.F.Feilberg: Bidrag til en Ordbog over
jyske Almuesmål, (1904-8), samt andre ordbøger
og leksika, der dog sjældent gav resultater.

Billedet af hjulploven er en tegning af en rekonstrueret hjulplov på Stiftmuseet i Viborg. Tegningen er af Kjeld Heltoft og findes på side 11 i "Brikker af en verden" af Peter Seeberg, (1975).

Tekst til billedet:

Forrest hjulene, hvoraf det højre, der går i furen, er størst. Den vandrette bjælke kaldes åsen, som fortil hviler på hjulakselen; derefter kommer det bøjede langjern, der forskærer furens bredde. Selve ploven sikker fast fortil på sulen, der er kilet fast til åsen gennem et hul. Ploven består af skæret, der vender ind mod landet og muldfjælen. Skæret er bagtil fæstet til stjerten, afsædsen eller håndtaget (3 ord for det samme), denne stjert ender foroven i håndtaget eller handviget. Man ser også plovkæppen til højre for håndtaget. (længde ca. 165 cm).